

Toespraak: Wat goed is... – door *Peter Vermaat*

Gehouden in Wognum op zondag 5 november 2017 n.a.v. Matteüs 5, 38-48.

Zojuist hebben we Psalm 14 gehoord in een vrije bewerking. In de bijbelse versie ervan luidt de eerste versregel: De dwaas zegt in zijn hart: Er is geen God.

De filosoof die dat heel scherp een goede eeuw geleden onder woorden heeft gebracht is Nietzsche geweest. In een van zijn boeken laat hij een dwaas rondlopen, die schreeuwt God is dood en wij hebben hem vermoord. Maar dan dringt de vraag zich op, kunnen we dan zelf beslissen over wat goed en kwaad is. Of is dit het onmogelijke vragen van een mens?

Een van de moeilijkste dingen vind ik is denken over goed en kwaad. Natuurlijk, het absolute kwaad wordt gemakkelijk herkend. Als een jonge vrouw wordt verkracht en vermoord, zoals Anne Faber is overkomen, is heel het land geschokt. Het vreemde is echter, dat als nigeriaanse meisjes dat overkomt door Boko Haram, of yezidische vrouwen, we veel lauwer reageren. Willen we in het eerste geval, dat er een kritisch onderzoek plaatsvindt naar ons rechtssysteem, in het tweede geval hebben sommigen van ons de neiging om de deur dicht te doen, de grenzen te sluiten als zij op de vlucht zouden slaan en om hen vervolgens te typeren als ontoelaatbare gelukzoekers. In het geval van Anne Faber identificeren we ons ook gemakkelijker met haar ouders. Het zal jouw dochter toch zijn, zeggen we dan. Dat doen we veel minder met de ouders van een gestoorde psychopaat. Maar ook daarbij denk ik: het zal je kind maar zijn. Kortom, wat is het dat onze verontwaardiging oproept? Het misdrijf op zich of het gegeven dat het zo dicht bij huis is?

Daarnaast doet zich bij het doden van een mens nog een ander probleem voor. Wij spreken onze afschuw uit over terroristische aanslagen, maar er zijn ook mensen die het toejuichen, die het zien als een daad van verzet. Het absolute kwaad is soms moeilijk te onderscheiden.

Zo is onze eigen Willem van Oranje voor velen een vader des vaderlands, maar voor Alva was hij tijdens de tachtigjarige oorlog gewoon een terrorist. Zoals in 1948 Begin, de latere premier van Israël in de ogen van de Engelsen ook een terrorist was. En in naam van terrorisme-bestrijding kan men in Turkije geen kritiek meer hebben op Erdogan en zijn omgeving. Wat de een vrijheidsstrijd noemt, is voor de ander terreur.

Met goed en kwaad houdt de ethiek zich bezig. Tijdens mijn studietijd was het niet mijn favoriete vak. Ik vond het altijd zulk casuïstisch gezeur. Proberen goed te praten wat niet deugde. Misschien had ik er een hekel aan door de docent. Ik had les van een oud-jezuïet, dat waren in mijn ogen van die mensen die vonden dat je niet mocht gaan roken onder het bidden maar zich dan de vraag stelde, of je misschien tijdens het roken mocht gaan bidden. Bovendien werd de vraag naar goed en kwaad tijdens de colleges heel vaak teruggebracht of 'het' nu wel of niet mocht. Of het nu ging over sociale en politieke ethiek, over fundamentele of over medische ethiek, uiteindelijk kwam het altijd weer neer op seks en dat mocht niet. Alsof dat het enige terrein was, waar de vraag naar goed en kwaad speelde. Misschien was dat zo voor de katholieke biechtvader van enkele decennia geleden. Zo stelt Bruno Paul de Roeck, een gewezen pater karmeliet, dat het in de biechtstoel wel heel erg vaak ging over het zevende gebod. Geleidelijk aan begon hij dan ook vragen te stellen. Als iemand weer eens biechtte dat hij gemasturbeerd had, vroeg de Roeck: 'Wanneer heeft u voor het laatst uw neus gesnoten?' 'Maar pater,' was dan het antwoord van de biechteling, 'wat heeft dat er nu mee te maken?' 'Ach,' zei de Roeck dan, 'of je nu de ene klier beweegt of de andere, als het eruit moet, moet het eruit.' Toen zijn superieuren dit in de gaten kregen, hebben ze hem zijn biechtbevoegdheid ontnomen en uiteindelijk heeft hij de orde verlaten.

Met dat zevende gebod is nog iets anders merkwaardigs aan de hand. In de tien geboden gaat het alleen om gij zult niet echtbreken. Daarmee werd bedoeld, dat je de echt, de relatie van een ander niet mocht breken. Zoals David deed toen hij Bathseba, de vrouw van Uria tot zich nam. Dat was echtbreuk. Iets wat we tegenwoordig nog heel goed aanvoelen, als iemand anders jouw geliefde afpikt. Pubers hoef je niets te vertellen over moraal, maar dit wordt door hen ervaren als een rotstreek. In bijbelse tijden mocht een man echter meerdere vrouwen hebben, zolang zo'n vrouw maar niet met een ander was getrouwd. Van Salomo gaat het verhaal dat hij duizend vrouwen had. Ook mocht een man in die tijd zijn vrouw middels een scheidingsbrief wegsturen. Maar geleidelijk

aan is dit gebod steeds meer verruimd, tot het verbieden van onkuisheid doen, onkuisheid begeren zelfs en masturbatie aan toe.

Heel anders daarentegen ging de traditie om met het zesde gebod: gij zult niet doden. Dat de rabbijnen dit gebod uitbreidden tot ook niet mogen leven in gramschap en toorn werd door veel mensen niet zo serieus genomen. Het gebod werd in de loop van de tijd veeleer ingeperkt. Oorlog mocht, want dat was voor de goede zaak. De doodstraf in sommige landen ook, zelfs in het christelijke Amerika. Wat niet mocht is de wederrechtelijke moord en doodslag. En dan alleen nog op mensen. Dieren mocht je eten en dus doden. Laatst zag ik tijdens het journaal een rij gevilde kippen aan een vleeshaak hangen. De meesten van ons vinden zo'n beeld heel normaal, maar als daar aan die vleeshaak mensen zouden hebben gehangen, zou het hek van de dam zijn. Maar veel van het menselijk dna is ook bij dieren te vinden en evolutionair zijn we verwant aan de zoogdieren. Toch maken we graag een onderscheid tussen mens en dier, en menen we vervolgens dat we met dieren kunnen doen wat we willen, ze opeten of ze gebruiken voor proeven. We vinden dan dat dieren geen taal hebben of niet kunnen denken zoals een mens.

Anderen stellen daartegenover dat de witte man vroeger ook graag een onderscheid maakte met zwarten en met vrouwen, op grond waarvan hij meende ook over hun leven te kunnen beschikken. Bovendien is misschien de grondvraag niet of de ander kan praten of denken, dat kan een compatieënt ook niet, maar of de ander kan lijden. En zou die vraag niet moeten leiden tot een respectvol omgaan met de ander?

Overigens de vergelijkingspunten worden vaak genomen vanuit de mens. Maar een olifant kan met zijn slurf niet alleen een nijlpaard omduwen en 8 liter water opzuigen, met 'twee vingers' van die slurf kan hij een grassprietje beroeren. Een dergelijke slurfige cognitie heeft de mens niet, maar is hij nu ineens minder dan een olifant?

Trouwens ook in onze omgang met dieren zijn wij in sommige gevallen wat 'humaner' geworden. Zo eten wij geen huisdieren als honden en katten, maar flappie het konijn soms weer wel, en is een paardenslagerij, die de opa van mijn vrouw nog had, nu haast ondenkbaar.

Koeien worden nog steeds genuttigd, ofschoon de filosoof Nietzsche al schreef: zo ge niet wordt als koeien zult u het rijk der hemelen niet binnengaan. Want wat doet een koe, hij herkaut, en dit herkauwen in de middeleeuwen ruminatio genoemd is een contemplatieve bezigheid bij uitstek. De koeien gaan ons daarin voor.

Franciscus van Assisi zag heel de schepping als zijn broeder of zuster. Zijn vijand was een broeder wolf, die hij probeerde op het goede pad te brengen, maar hij kende ook de worm en zelfs het levenloze als rots, wind en water als broeder en zuster. Ook Nietzsche schrijft, dat we trouw moeten blijven aan de aarde, omdat we verwant zijn met het anorganische. Niet voor niets kijkt de dokter naar ons zout- en ijzergehalte, naar onze suikerspiegel. Het levenloze blijkt een voorwaarde voor ons bestaan. Terecht merkt Tonny Wieringa dan ook op dat de hobbytuinder, juist door gif te gebruiken, op termijn bezig is het drinkwater van zijn kleinkinderen te verzieken. Het duurt enige tijd, maar na verloop van jaren zakt het gif zo diep de bodem in dat het de zuivering van ons drinkwater in gevaar brengt.

Denken over wat goed is en wat kwaad, is een lastige onderneming. Vanuit welk standpunt bekijk je de zaak. Natuurlijk, er zijn situaties die voor ons heel duidelijk liggen, maar daarnaast zijn er tussen wit en zwart heel veel grijschakeringen.

Pas na mijn studie kreeg ik meer belangstelling voor ethische kwesties. Ik mocht toen ontdekken dat ethiek, moraal de kunst van het wonen is. In de taal zie je dat nog duidelijk. Zo is het Franse woord les mœurs, de zeden verwant met demeurer, wonen. En het Duitse sitzen (zitten) met Sitte (zede). Zoals ook het Nederlandse zitten en zeden, wonen en gewoonte hun verwantschap nog laten zien. Als moraal opgevat wordt als de kunst van het wonen, gaat het er niet om wat ik allemaal nog wel of niet zou mogen doen, maar om de vraag, welke baat een ander erbij heeft, zowel mens als dier en plant. We wonen immers samen op een aarde.

Heel mooi komt dat naar voren in het verhaal over Sorbas de Griek, van de Griekse schrijver Kazantzakis, en dat gaat over de Griekse vrijheidsstrijd op de Balkan. Daarin treedt een Bulgaarse

pope op, die 's avonds zijn pij uittrekt om zijn Griekse tegenstanders te vermoorden. Op zijn beurt wordt hij dan overvallen door Sorbas die hem vermoord en zijn oren afsnijdt. 'In die tijd,' zegt Sorbas, 'verzamelde ik Bulgaarse oren.' Als hij dan een paar dagen later in dat dorp terugkeert, verkleed als bedelaar om levensmiddelen te kopen voor zijn kameraden in de bergen, ziet hij vijf kleine kinderen staan, blootvoets, in het zwart gekleed die ook aan bedelen zijn. De oudste was misschien tien, de jongste een baby. Het oudste meisje droeg de baby op de arm, zij streelde hem en kustte hem om te voorkomen dat het kind zou gaan huilen. Als Sorbas dan in zijn beste Bulgaars vraagt, wie zij zijn, zegt het oudste jongetje: 'Wij zijn kinderen van de pope die een paar dagen geleden is vermoord.' Het is alsof Sorbas tegen de grond geslagen wordt. Plotseling beseft hij wat hij gedaan heeft en in een opwelling keert hij zijn beurs om - er vallen Turkse munten uit – hij zet zijn inkopen neer en zegt: dat is allemaal voor jullie kinderen. Pak het maar. En hij maakte dat hij wegkwam, alsof de duivel hem op de hielen zat. En vanaf die dag bestond er voor hem geen Turk, Bulgaar of Griek meer, ook geen goede of slechte mensen. Hij beklagt ze allemaal, arme stakkers die eten en drinken, die beminnen en bang zijn en die eens zullen sterven, en door de wormen aangevreten zullen worden. Wij zijn allen broeders, voedsel voor de wormen. Door zijn confrontatie met de kinderen ontdekt Sorbas met een schok dat oog om oog, tand om tand niet de weg is om uit een neerwaartse spiraal te komen. Het is een rechtsregel uit de tijd van Hammoerabi, zo'n 1800 jaar voor onze jaartelling en bedoeld om het geweld in te perken. Voor een oog, maar een oog. Voor een tand, een tand. Als ons onrecht wordt aangedaan hebben we vaak de spontane neiging om daar heel hard op te reageren, zo van: ik sla hem nu helemaal in elkaar. Maar in Jezus' tijd nam men deze regel al niet meer letterlijk, maar was hij vervangen door een geldboete. Maar Jezus gaat nog een stap verder en stelt de boze niet te weerstaan.

Trouwens, u mag mij best een tik op de rechterwang geven, als u rechtshandig bent tenminste. Dat lukt u niet echt goed. De enige manier waarop je zo kunt slaan, is met de achterkant van je hand. Het is dus eerder een beledigend gebaar, dan een ware doodslag. Jezus roept op, om niet te snel te reageren, je niet te snel gepikeerd te voelen. En als iemand je hemd wil, geef hem dan ook je mantel. En wanneer een Romeins soldaat je dwong om voor hem zijn koffers te sjouwen, iets wat in die tijd voor een mijl kon, ga er dan twee met hem mee. In feite roept Jezus op tot creatief gedrag, om meer te doen dan het gewone, om anders te reageren dan wat mensen gewoonlijk verwachten.

Zo leefden er eens twee broeders in de woestijn die bekend stonden om hun vredelievendheid en nederigheid. Maar op een dag kwam er een gast langs die wel eens wilde zien of ze echt zo vredelievend en nederig waren. De broeders ontvingen hem hartelijk. Ze baden gezamenlijk hun psalmen en daarna ging die gast naar buiten. Daar ontdekte hij het moestuintje van de broeders. Zonder zich te bedenken, pakte die gast een stok en begon alle groenten kort en klein te slaan zodat er niets meer overbleef. De broeders zagen het gebeuren. Ze keken niet kwaad of bedroefd, ze dachten eerder: de arme man zal dat nodig hebben. Daarna kwam de gast naar binnen en zeiden de broeders: 'Het is nu tijd voor de vespers.' Nadat ze die gebeden hadden, zei een broeder: 'Ik zie dat er nog een kool in de tuin staat. Als u wilt, kunnen we die voor u klaarmaken, voor het avondmaal, want het is nu etenstijd.' Toen viel die gast voor hen op de knieën en zei: 'Ik zie werkelijk dat jullie volmaakte mensen zijn.'

Boerwinkel wijst er in zijn boekje over de bergrede op dat het woord volmaakt terug te vertalen is tot tamien, dat in het hebreuws betekent: op een doel gericht. Het gaat niet om super goede mensen, volmaakte mensen waar niets aan mankeert, maar om mensen die op een doel zijn gericht, namelijk om God en zijn koninkrijk. Die twee broeders straalden die gerichtheid uit. Misschien zegt u, dat is toch bijna onmogelijk. Maar het gaat om de kunst van het wonen. Hoe doe je dat met elkaar? Daar komt het op aan in de moraal.

Zo was er eens een yogi die op een dag in een dorp komt en de dorpelingen vraagt, hoe het met hen gaat. En ze vertellen deze heilige man dat er een verschrikkelijke slang is die het dorp onveilig maakt. Hij vreet kippen en varkens, is een gevaar voor de kinderen, kortom, de dorpelingen zouden het zeer op prijs stellen als deze yogi de slang zou weten te bekeren. Dus de yogi gaat naar die slang toe die hem agressief, sissend tegemoet kronkelt. Maar de yogi leert hem, dat wie goed doet, goed ontmoet, en hij vraagt hem zich minder agressief te gedragen, en de slang belooft beterschap. Blij trekt de yogi

verder en na een jaar komt hij terug. Hij vraagt de dorpelingen hoe het gaat en ze vertellen hem enthousiast, dat ze sinds zijn komt geen last meer hebben van de slang. Hij eet geen kippen en varkens meer en de kinderen kunnen hem zelfs als springtouwje gebruiken. Blij gaat de yogi daarop naar de slang om hem te bedanken. Hij zoekt en zoekt, maar kan hem aanvankelijk nergens vinden. Totdat hij onder een steen en kleine, miezerige slang ziet. 'Nou,' zegt die, 'je ziet wat er van je wordt. Als de kinderen je zelfs als springtouwje gebruiken. Er is niets meer van mij overgebleven. Het klopt niet, wat u heeft gezegd. Wie goed doet, dan blijft er gewoon niks van je over.' 'Ja maar,' zei de yogi, 'ik heb toch niet gezegd dat je nooit zou mogen sissen.'

Meer, ja anders doen dan het gewone, is op een originele manier reageren op een situatie. Zo had ik ooit een boom in mijn tuin staan die de zon wegnam in de tuin van de buurman. De buurman had er al een paar keer over geklaagd, maar ik was er niet aan toe gekomen om die boom weg te halen. En op een dag, ik heb een huis vol visite, de zon schijnt, ik heb zelfs een mooi pak aan, want we vierden een feestje, kwam mijn buurman ziedend van woede het erf op. Die rot boom zette zijn tuin weer in de schaduw en moest onmiddellijk weg. Ik zei: 'Dat is goed buurman. We gaan toch geen ruzie maken om een boom.' Dus ik loop naar mijn schuurtje, haal er zo'n lullig klein boomzaagje uit, zo'n handboomzaagje, en in mijn mooie pak loop ik, op mijn slippers, met dat zaagje in mijn hand naar de boom. 'Welke boom wil je weghebben, buurman?' vraag ik. En de buurman keek naar mijn tuin vol visite, hij keek naar mij, op mijn slippers, in een pak, waar ik normaal nooit in loop; hij zag dat lullige zaagje en die grote boom en hij zei: 'Maar buur, het hoeft nu niet meteen. Maar gewoon een keertje als je er aan toe komt.' Het heeft nog een paar jaar geduurd, voordat ik hem samen met de buurman heb weggehaald.

het spel van het ongewone

in oude tijden werd de strijd beteugeld
met regels oog voor oog en tand voor tand
de driften opgehokt de wolf gekooid
'gij hebt gehoord' gegrift in het geheugen

een cirkel, eer en wraak ineengevlochten
de straffe scheiding tussen wij en zij
want buiten 't erf verbleef de vreemde boze
het wantrouwen wrong zich in vele bochten

tot op een dag een mens de kring verbrak
de boze niet weerstond zijn hemd liet nemen
hij gaf zijn vijand brood want ook de zon
gaat op en regen valt op elke jas

bij hem kwam de verbeelding aan de macht
het spel van 't ongewone en de lach

peter vermaat